

XVIII. ASIRDA İKİ FRANSIZ AHLÂKÇISI

REŞAD NURİ DARAGO

Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü Okutmanı

Edebiyatın itibarlı tarzlarından biri olan ahlâkçılık, ötedenberi bütün insanların malıdır. Hepimiz az çok ahlâkçı doğarız. Öyle bir heves ki, ne zamandan kaldığı hatırlanamayan ata sözleriyle etraflı bir ahlâk kanunu vücuda getirdikten başka dinlere bile yol gösterdi. Kendi tecrübe ve imtihanlarımızdan faydalanmağa davet eden ahlâkçılık, edebiyatın çekici bir bölümü olmadan önce, birbirimizi kaza ve belâdan korur yasa halinde yaşadı. Akıl öğretmek insanların âdeta hastalığıdır. Buldukları hakikatları, kendi hesaplarına elverişli görmeseler bile, bir nevi sermaye saydıkları için ziyan etmemek düşüncesile benzerlerine devretmek isterler. Öte taraftan, insanlara şeref verici bir hususiyet de, her şeyi umumî bir kaideye bağlamaktaki dehâlarıdır. Yalnız herhangi bir hakikati ele geçirmeye görsün: ilk işi, onu silah diye kullanmak olur.

Edebiyatı vasıta edinen ahlâkçıların böyle bir silâhı ustaca kullanmaları tabîî idi. Kelâm, yani söz, düşünce ile beslenir; fakat hazır fikirlerle konmak fırsatını da kaçırmaz. Kaldı ki o fikirleri bir tabip reçetesi gibi formül haline getirme, sırrına kolay varılan bir usûldür. Zaten akıl ve mantığın vazifesi yol göstermek değil de, herhangi bir şeyi birbirine zıt istikametlerde isbat etmemize, doğru göstermek istediğimiz eğri şeyleri bile doğru göstermemize hizmet etmektir. Böylece, şaşmaz hakikatler arasına giren ahlâk görüşleri, tek taraflı hükümlerden çıksalar bile, ilk ahlâkçıların sermayesi oldu. Lâkin işlemesini bildiler. Hayatta bütün mesele, herhangi bir dâvaya sarılıp işlemektir: öyle bir zaruret ki, çoğumuz, o dâvayı işliyebildiğimiz için benimseriz.

Ahlâkçılığı edebiyatın hududu belli bir bölümü sayamayız. O daha başka bölümlere taşdı; meselâ bizde şiire, Fransızlarda tiyatroya. Yunan şairlerinin de bir çoğu, Lâtinlerin bazıları ahlâkçıdır. Bu itibarla, ve, bir kaç edebî tarzın malı olmak üzere, ahlâkçılığı müsbet ve menfi diyeceğimiz iki kısma ayırabiliriz. Bir türlü ahlâkçı var ki hatalarımızı, işledikten sonra değil, işlenmeden önce haber verir. Buna önleyici ahlâk diyeceğiz; yâni bizim ve dolayısıyla Şark'ın koruyuculuk usulü. Ahlâkçılarımız yolun doğrusunu gösterir ve fakat, o yoldan gitmiyenlerle eğlenmediği gibi niçin yanıldıklarını araştırmaz. Bu usule müsbet ahlâkçılık adını dahi verebiliriz, çünkü insanların, kendilerinden başkalarını çarpan belâlardan ders alabilecekleri esasına dayanır: bir kelime ile ideal, ve hele, utopie ahlâkçılığı.

Bir çeşit ahlâkçı daha var: o ise, kötüyü iyice belledikten sonra kötülüğe düşenleri bekler: avcılar gibi. Meramı, nazariyesini doğru çıkaranları dâvası hesabına kullanmaktır. Ona göre, herkes hatâ işlemeğe mahkûmdur; onun vazifesi, herkesin hatâsı nasıl bir tasnife uyar, bunu bilmek, insanları suçüstü yakalamak esas tutulunca, ahlâkçıya düşen tek iş, vukuatı kaydetmek ve suçluyu alaya, hakarete boğmaktır. Bu da menfi ahlâkçılık, tenkitçi ahlâkçılıktır ki, Batıya ve hele Fransızlara mahsustur (lâkin hatırlatmak lâzım ki Fransız muharrirleri bu usulü XVII ci asırda kullandılar; yoksa, meselâ Orta Çağ Fransızları, bizimkine benzer bir ahlâkçılık gütmüştür).

Tenkitçi ahlâkçılık, en büyüklerini XVII ci asır Fransa'sında çıkardı. La Bruyere ve La Rochefoucauld tarzın ölmez örneklerini vücade getirdiler. La Fontaine de bir bakımdan ahlâkçıdır, fakat birincilik ötekilerde. XVIII ci asırinkiler ise, şunlardır: Vauvenargues, Chamfort; sonra bir cepheden bakılırsa Rivarol ve hele, her nedense XIX ci asra male-dilen o zarif Joubert.

XVII. ve XVIII. asırlar Fransız ahlâkçıları, görüş itibarile birbirlerinden ayrılır. Birinciler, insanı, kendi yaşadıkları kapalı cemiyet zaviyesinden muhakeme etti. Meselâ, La Rochefoucauld gibi bir saray adamı, benzerini kendi muhiti kanununa göre inceler. Fakat bu kanun, ahlâk zevki, yani zarifliği bir tutmaktadır. İmdi, herkese göre nasıl kötülük ve iyilik varsa, her cemiyet bölümünün kendi iyilik ve kötülük ölçüsü de var. Fakat mesele, bunlardan bir tanesinin hâkim olmasıdır. XVII. asırdaki ölçü, —tabii, edebî ahlâkçılıktan bahsediyoruz— zariflik ve zevkidir. Gerçekden, zevk sahibi zarif kimse, La Rochefoucauld'nun ayıpladığı kusurları taşımayan kimsedir. Ama nasıl bir kimse olmalı? La Rochefoucauld bunu söylemez; yalnız sakat ve gülünç taraflarını belirtip geçer: menfi ahlâkçılık dediğimiz de bu. Ancak, belli bir muhitin adamını tahlil ede ede, o muhit gözünde ayıp sayılan zaafı gösteren gösteren vardı hakikatlar, bütün fertlere tatbik edilecek kadar derin ve kuvvetlidir. Yani La Rochefoucauld pek dar bir inceleme sahasından, her şeye ve herkese yayılabilecek düsturlar çıkarma gibi, ilimde ve fende dahi pek verimli bir usulü benzerleri hakkında kullandı. Herhangi bir nazariyenin kökü basitte, yani en geri ve sade unsurlarda olması lâzım gelirken, La Rochefoucauld'nun bu tersine giden usulündeki hususiyet göze çarpmaktan geri kalmaz. Ancak o, bunu bile bile yapmış değildir; zekâsının, muhiti taşmasındandır.

La Bruyere ise, işlediği insan zümresini, aşağıya doğru bir iki basamak daha katarak aynı şekilde muhakeme etti. Böylelikle XVII inci asır ahlâkçıları, içtimaî sınıflardan bir tanesini ele alıp insanların hepsini o sınıftanmış gibi gördüler. Fakat bu insanlar arasında, tabiatla karşı karşıya yalnız ve çıplak kalanlar bulunabileceğini düşünmediler. La Bruyere'in burjuvalardan ve, pek nadir olarak, köylülerden bahsetmesi bu ka-

ideyi bozamaz; o, düşüncesini esastan uzaklaştırmayan arızî müşahedeler neticesidir.

XVIII. asır ahlâkçıları ise, işi öbir ucundan tutup, hastaya değil hastalığa baktılar. Hastalık cemiyette idi. Böyle bir görüş o aşıra mahsusdur; onun nasıl bir kaynaşma devri olduğunu, bütün değerleri nasıl devirdiğini biliyoruz. 1789 ihtilâlini hazırlayanlar içinde belki ahlâkçı yoktur; ama ahlâkçılar fırtınadan önceki ağır ve sıkıntılı havadan herhalde müteessir oldular ve, o havanın doğurduğu sinirlilikten hisse aldılar. XVII ci asrınkiler ferdi tahlil etmişken, XVIII inciler fertleri tahlile koyuldu ki bu, bir illetin sebepleri araştırıldığına işarettir. La Rochefoucauld ve La Bruyere, her insanı ayrı bir hadise diye görüp ondan, farkına varmaksızın umumî hakikatler çıkarırken, XVIII. asırdaki halefleri, yine farkına varmadan, her ferdin umumî bir hakikatten çıktığını görür gibi oldular.

"Görür gibi,, diyorsam, onların muhakeme ve hüküm hususundaki kararsızlıklarını belirtmek içindir. Zira mazi ile bağlarını henüz kesmemişlerdir; üstelik de, XVII. asırdaki seleflerin görüş ve sanat kudretine sahip değildiler.

Edebiyatta ahlâkçılık, iyice oturmuş ve yerleşmiş cemiyetlerle beslenen bir tarzıdır. Ahlâkçılar bu itibarla bir az hukukçulara benzer; hukukçuların hukuku, sakin zamanların çiçeğidir: yumuşak bir iklimde gelişir ve hırpalanırsa ne düşündüğünü bilmez olur. Yani onlar da, bunlar da, önceden verilmiş hükümlerini hâdiselere uydurmağa bakarlar, İzafileğin her işimize hâkim olduğunu hatırlarsak, şöyle bir hakikate de varabiliriz: ahlâkçı olmak için ahlâklı olmak şart değildir. İyi niyet, kendimizden başkalarında aranır.

XVIII. asır Fransız ahlâkçıları, sanat ve kudret bakımından zayıf, ama iyi niyetli adamlardı: Biri Vauvenargues, diğeri Chamfort. Her ikisi de tarzın, ruh ve hassasiyet itibariyle değilse de, sanat ve ifade kudreti bakımından belki biraz sönük mümessilleridir.

Vauvenargues, 1715 de cenubî Fransa'nın eski bir kültür merkezi olan Aix'de doğdu. On sekiz yaşında asteğmen rütbesiyle orduya giriyor, birkaç muharebeye iştirak ettikten sonra Bohemya seferinde iki bacağı donuyor ve yüzbaşılıkla askerlik mesleğinden ayrılıyor. O günden sonra sıhhatiyle cenkleşmek zorundadır; ciğerleri hasta, gözleri gittikçe daha zayıf, ayakları da tutmaz olmuş. Hayatını yaşamak imkânından bu suretle mahrum kalınca yazmağa koyularak çoktanberi not şeklinde kaydettiği düşüncelerini, denemelerini sıralayıp neşrediyor. Eseri çıktığı zaman pek rağbet görmedi; yalnız Voltaire tarafından hayranlıkla karşılandı ki, bu, birçoklarınkine bedeldi. Vauvenargues, toplu bir eser tertip etmek niyetinde idi; fakat nasip olmadı. 1747 de, otuz iki yaşında iken öldü.

Tarih, Vauvenargues'i temiz, asîl, şefkatli ve ülkülü bir ruh diye gösterir. Bu faziletli insan, aynı zamanda pek ince görüşlü ve hele düşünceli, zevkine doyulmaz bir dimağ faaliyeti olduğu için sever bir

kimse idi. Çoğumuz, faal ve hareketli hayattan hoşlanırsınız ; fakat herhangi bir sebeple hareketten alıkonulduk mu, başka bir yaşayış tarzına hazırlanmamış olduğumuzdan kendimizi ne işte kullanacağımızı bilmeyiz. Nefsini vücut faaliyeti dışında bir meşgaleye verebilenler pek azdır. Vauvenargues bu nadir adamlardan oldu. Bir cömertlik ve fazilet ülkesü için hayata atılmışken, bundan alıkonulduğu gün şaşırmadı: ülkesünü dimağıyle takip etti.

Chamfort, 1741 de doğdu, yani Vauvenargues'dan 26 yıl sonra. Paris'de tahsil ederek edebî hayata pek genç atıldı. "Hintli kız,, adındaki ilk piyesi pek muvaffak oldu. Bundan başka mevzuları memleketimizde geçen iki piyesi daha vardır: biri "İzmir taciri,, ötekisi de Kanunî Sultan Süleyman'ın iki oğlunu sahneye getiren "Mustafa ile Cihangir,,. Kırk yaşında iken Fransız Akademisi'ne seçildi. 1789 da ihtilâl heyecanla katılmıştı; fakat şahidi bulunduğu haksızlıklar karşısında isyan etmeğe başlamakta gecikmedi. Yeni fikir cereyanlarına taraftar olduğu halde zulmü kabul edemiyor ve bunu açıkça söylemekten çekinmiyordu. Sonunda, İhtilâl mahkemesinin eline düştü ; serbest bir adam olarak ölmek için intihar etti ise de birden ölmedi, ve günlerce can çekişti. Ölüm tarihi 1794 dür.

Bu kısa hal tercümelerinden şöyle bir hulâsa çıkarmak mümkün : Vauvenargues ile Chamfort, mizaç itibariyle birbirlerinden çok farklı olmakla beraber, müşterek bir hususiyet arzederler ki, o da insana ve hele insan şerefine hürmet etmeleridir. Ülkücü Vauvenargues ve alaycı Chamfort, benzerlerini hor görmemek noktasında birleştiler.

Şimdi, her ikisi de, asırlarının zihniyet, temayül, arzu ve ruh haletine ne ölçüde cevap verirler ? Vauvenargues ihtilâli görmedi ; Chamfort gördü, ama görmemeği tercih etti. Hayatlarında takındıkları vaziyet belki bizi bu nokta üzerinde bir dereceye kadar aydınlatır. Lâkin eserlerinde de dikkat çeker ışıklar var. Çaresiz, bu eseri gözden geçirmek lâzım gelecek.

İlkönce, hatırlatmak yerinde olur ki, XVIII. asır ahlâkçılarında, La Rochefoucauld yahut La Bruyere'in tahlil ve müşahede kudreti olmadığı gibi üslûp ihtişamı da yoktur. Ne Vauvenargues, ne de Chamfort, XVII. asır meslekdaşları gibi keskin sözler ve hükümler, darbimesel haline gelmiş vecizeler bırakmadılar (burada, belki Chamfort'u istisna etmek gerekir : onun, bütün dillerde — tabir caizse edebî dillerde— dolaşan pek meşhur bir vecizesi vardır, ama zikredemeyiz). Üslûplarında ötekilerin kesinliği, isabeti görülemez ; ifadeleri donuk, hattâ zayıftır. Fakat buna karşılık, bütün o eksik olan parlak meziyyetler sanki ruh ve hassasiyetlerinde toplanmış ve daimî bir galeyana halinde titremekte, ürpermektedir. Onlarda, XVII. nevi asrın bilmediği bir nevi endişe, bir nevi isyan beliriyor. Endişe, Vauvenargues'ın payı, isyan da Chamfort'un.

Vauvenargues'da hâkim olan düşünüş yollarını tesbit etmeğe çalışalım :

1. Onda, meselâ La Rochefoucauld da farzettiğimiz gibi, insana dair önceden verilmiş hüküm yoktur.

2. Ruhî, yani psikolojik tahlili esas tutar, müşahedeyi değil.

3. İnsana karşı duyduğu his, yine La Rochefoucauld'nun aksine olarak, saygı hissidir.

4. Durgun hayata düşmandır; çünkü insandan yeni yeni şeyler bekler. Bu son noktada onu Jean - Jacques Rousseau'ya çok benzettiler.

Fakat böyle bir tasnif, yalnız, sistemli bir düşünce güdenlere tatbik edilmeli. Halbuki Vauvenargues da belli bir usul yok. Eserini gözden geçirdiğimizde, dikkat çeken bazı satırlar bizi bu hususta her şeyden iyi aydınlatır. Meselâ, kendisinin de yazdığı vecizeler için der ki :

İnsanların vecizeleri, kalplerini açığa vurur.

Ve yahut, başka bir sahifede şunu söyler :

Her bakımdan doğru olan vecize nâdirdir.

Yine, vecizenin şahı La Rochefoucauld'yu şöyle muhakeme eder :

O, tasvir etmeğe çalıştığı insanlar gibi olsaydı, kendisine tapanların hürmetine lâyık olur mu idi ?

Bu söz, her şeyden çok, onun ruhundaki cömertliğe delâlet etmez mi?

Başka bir parçada, XVII. nci asrın büyük ahlâkçılarını nasıl tarif ettiğini görürüz ; bunlar hakkında diyor ki:

La Bruyere, belki büyük bir tasvirici idi; fakat büyük filozof değildi. La Rochefoucauld filozoftu, lâkin tasvirici değildi.

İki şanlı ahlâkçının hâkim sıfatlarını belirten bu formül pek isabetlidir sanırım. Vauvenargues, işte, umumiyetle ahlâkçılığa ve sonra XVII. asır ahlâkçılarına karşı böylece vaziyet alıyor, hatta cephe alıyor diyebiliriz. Yani ahlâkçılara güvenmediği gibi ahlâkçılıktan da pek ümidi yok; çünkü, düşüncelerimiz sade kendimizi gösterdikten başka, bazı bakımlardan doğru olsalar dahi, bir taraftan çürütülebilir demeğe getiriyor. Bu fikir, yirminci asra doğru Fransa'nın en zeki tenkitçilerinden olan Jules Lemaître tarafından meşhur bir yazıda daha etraflı işlendi. Vauvenargues, vecize şeklinde ifade edilen düşüncelerin izafiliğine hafif surette işaretle yetinmişti. Fakat Jules Lemaître, meseleyi daha ustaca ele alarak, vecize sanatının mekanizmasını parça parça söküp izah etmiş ve usulün basitliğini, kolaylığını, herhangi bir fikri ister müspet, ister menfi olmak üzere sarsılmaz gibi görünür umumî bir kaide kıyafetinde ileri sürmeğe elverişliliğini misallerle ispat etmişti. Yazı yazarların hepsi bilir ki, ulu orta atılmış bir düşünce, her türlü manaya çekilebilir. Jules Lemaître'in, sırrını keşfettiği usul, belki La Rochefoucauld'ya tatbik olunur, çünkü o, zıttı aynı isabetle ispat

edebilecek hükümler verdi; fakat Vauvenargues'a tatbik edilemez, o Vauvenargues ki, zaten, vecizenin değerini şöyle bir sözle ölçmüş bulunuyor :

Her fikir, çok defa kullanılmak üzere elbise gibi çevrilir.

Bütün bunlara rağmen Vauvenargues, septik bir adam değil, hattâ aksine: çok şeylere inanır ve bunlardan insana, fazilete. Meselâ, benzerleri hakkında, herkesin aklına gelmiyen bir hakikat ortaya atar, şöyle ki:

İnsanı hor görenler, büyük insan değildir.

Bunu hatırlayanlar pek azdır ve ararsak, belki bizim ahlâkçılarda buluruz.

Vauvenargues, insana verdiği değer ve ehemmiyeti yine şu derin satırlarda ifade ediyor:

Büyük meselelerle umumî hakikatleri deşmek, bazı defa boş bir zahmettir. Onlar, kimsenin aklı ermediği için her kesin saydığı şeylerdir amma, içlerinde faydalı olanı azdır. Akla uyar ve kesin hiç bir neticeye varmayan bu gibi nazariyelere düşmektense, doğru ve faydalı, hem de bir şey öğreten nesnelere bağlanmak daha elverişlidir, insanlar en önce küçük şeyler bilmek ihtiyacında,,.

Bu sözler, yalnız XVIII. asrın bir adamından çıkabilirdi. O asır, insanın muhakeme kabiliyetini, bizim asrın yaptığı gibi, muayyen bir dava üzerinde körletmezdi.

Vauvenargues, daha ileri giderek, ortaya şu suali atıyor:

Bizlerde merhamet, adalet, insaniyet, dostluk ve akla hizmet kabiliyeti var. O halde, fazilet nedir?

Yani muharririmize göre, insanlar, yaratılışda fazilete meyleder; öyle ise fazileti başka ve fevkalâde bir sıfat diye aramağa lüzum var mı? Yoksa fazilet, bütün bunların üstünde bir şey midir? Vauvenargues'in suali, insanların temiz ve saf doğduklarına inanan Jean-Jacques Rousseau nazariyesinin bir nevi habercisi sayılamaz mı?

Keza, Vauvenargues bize:

İhtiraslar ve iptilâlar (Fransızların "passion» dedikleri halet) *insanlara akli öğretti* dediği vakit hemen hemen deşilmemiş ve fakat esaslı bir hakikate ilişiyor. Gerçekten, akıl, insiyakdan çok daha zayıf bir melekedir ; vazifesi de insiyaka karşı muvazene kurmaktır amma, tepkisi pek ağır olur; ancak uçurumların kenarlarında harekete gelir. Bu itibarla önleyici akla nadiren rastlanıyor. Yani aklımızı başımıza almak, akıllıca davranmak için ihtiras ve iptilâlarımızın tuzaklarına hayli gömülmeğe lâzım. Böylece insanlar, akla başvurmağı, insiyaklarına mağlup olmanın acısını çektikten sonra hatırlarlar. Demin, Vauvenargues'ın XVII. asırdaki meslekdaşları gibi darbı mesel hükmüne girmiş vecizesi yoktur

diyorduk; fakat şu bir satırlık söz, böyle bir şerefe lâyük değil midir? Bu kadar derin bir müşahede belki XVII. asrın malı da olamazdı.

Vauvenargues, aklın, tâbir caizse terbiye edilebileceğine de inanmaz ve der ki:

Aklı başında olarak dünyaya gelmek lâzım, çünkü başkalarının bilgi ve tecrübesinden pek az faydalanırız.

Bu fikir de, deminkini az çok tamamlıyor ve aklın dışardan medet umamıyacağı hakikatini açıkça söylüyor.

Vauvenargues'in eserinden aldığımız şu bir kaç satır, onun ne kadar ciddî ve derin bir ruh taşıdığını az çok gösterir. Büyük bir meziyeti, insanlara ve hele insanların hislerine hürmet etmek, kıymet vermek, onları ön hükümlerle mahkûm eylemeğe kalkışmamak olmuştur.

Chamfort, bu sıcak ruhlu adamın tam zıddıdır: nükteci ve alaycıdır; hiç bir şeye inanmaz; fakat aldanmayalım: onun, 89 İhtilâli gibi muazzam ve üstelik de beğendiği bir hareketi insanlık, yani merhamet bakımından da muhakeme etmeği bilmesi ve adaletsizliği, haksızlıkları yüzünden soğuması, nihayet bu isyanına kurban gitmesi bir adam için şerefli bir hadisedir.

Chamfort'da, hiç bir şeye inanmadıkları için adalet fikrine bağlananların asaleti olduğu halde, insanlar hakkında beslediği merhamet hislerine rağmen pek hayale kapılıyan bir taraf da vardır. Meselâ benzerleri için, bir yerde, şunu diyor:

İnsanlar, ya bir ceviz yemek arzusu, yahut kamçı yemek korkusile oynayan maymunlardır. Onlara ya menfaat göstermeli, ya izzeti nefislerini tehdit etmeli.

Başka bir sahifede, bir mektup sahibinin ağzından der ki:

Dostum, kendinizi cemiyete bağlayan menfaatleri korumağa çalışın; fakat sizi o cemiyetten ayıran hisleri de besleyin.

Dünya kurulumları insanlar, birbirleri 'hakkında bu gibi menfi, nahoş hükümler vermeği âdet edinmişlerdir. Hele, aralarında kusurlu gördüklerini hayvanların en kötülerine, sendiklerini de en lâtiflerine benzetmek yalnız edebiyatın değil, her günkü dilimizin bir nevi cilvesidir.

Chamfort'un bu sözlerini hatırlatmaktan maksat, tefekkür vadisindeki kıymetlerini belirtmekten ziyade XVIII. ci asır ahlâkçılarının, artık, ferdî değil, cemiyeti muhakeme altına almağa başladıklarını belirtmektir.

Lâkin bu reybi, bu septik adam, kafası işliyenlerin umumiyetle hayat karşısında pek zayıf olduklarını da görüp acınmış olacak ki, bunlara şöyle bir tavsiyede bulunuyor:

Zarif bir adam, üstelik de seciye sahibi değilse, mahvolur gider: Diyojen'in fenerini taşıyan, sopasını da taşımalı.

O, her yerde hâkim olan budalalığa karşı da silâhsız değildir; budalalığın aldığı türlü şekilleri bilir ve der ki:

Gayet güzel giyinmiş aptallar bulunduğu gibi manzara itibariyle kusursuz budalalıklar da vardır.

Buna rağmen Chamfort, ruh zarıflığını birinci şart sayar ve kanaatini şöyle ifade eder:

Hiç bir zaman gülünç düşmemek için ne mertebe zarif olmak lâzımgeldiğini kimse bilmez.

Chamfort, vecizelerinde felsefeye de dokundu. Onu Vauvenargues'la birleştiren bir sözünü ilkönce hatırlıyalım:

Akılın insanlara ettiği fenalığı affetmek istersek, insanın akılsız ne olacağını düşünelim. Akıl, lüzumlu bir illettir.

Bunu Vauvenargues dahi söyleyebilirdi. Fakat XVII ci asır söylemedi: akıl, XVIII. yüzyılın bir şahsıdır.

Bu asrın damgasını şu satırlarda da görüyoruz:

Esasen kötü doğan insanı, cemiyet daha kötü etti. Cemiyet içinde her ferd, beşeriyetin, kendisinin ve sınıfının kusurlarını taşır. Bu kusurlar, zamanla gelişir ve nihayet herkes, hem kendi hem de başkalarının kusurlarından usanarak insanlıktan öyle nefret eder ki, o nefret, hepsinin birbirlerine girmesine sebep olur.

Chamfort, benzerleriyle çok alay etti; zaafalarını, gülünç hallerini söyledi; hareketleriyle fiillerinin nasıl boş düşüncelere dayandığını anlattı. Fakat bütün zeki adamlar gibi o da, bu kafası hafif mahlûkların uyabilecekleri bazı esaslar bulunduğuna inandı. Meselâ o kanaati şöyle ifade eder :

Fâzıl adam, kuruntu ve hayalden sıyrılmış adamdır. Hiçbir şeye ehemmiyet vermediği için ukalâlıktan kaçınır. Başkalarının da o kuruntu ve hayale düştüğünü bilerek, hoş görür. Kalenderliği sayesinde, dostluğu emniyet verir. Herkesle eğlenmeğe hazır olduğu için herkesten çok neşelidir.,,

Hulâsa ettiğim bu vecize, Chamfort'un hayat karşısındaki vaziyetini gösteriyor. Eserleri, yalnız bu gibi derin ve ciddî tefekkür mahsullerinden ibaret değildir. Meselâ birçok kısa ve hisseli hikâyelerde, insan oğlunun küçüklüklerini ortaya koydu ki, yalnız bunlara bakılsa, Chamfort'un alaydan başka düşüncesi olmadığına hükmedilebilir. Lâkin unutmuyalım ki, hakikaten ciddî ve esaslı adamlar, suratı ve ruhu asık adamlardan ziyade alay etmesini bilen, ruhu gülen kimselerdir. Chamfort'un ruhu gülmesini bildiği içindir ki yükseldi. Herşeyle eğlendi, her keşle alay etti; fakat bütün bunların üstünde, ruh taşıyanların ızdırap çekmesine dayanamadı ve öldü. Zira, şaka götürmeyen bir şey var : Merhamet.

Bu iki doğru adam, XVIII. asra hâkim olan fikir cereyanlarında yer aldılar mı? Faal bir rol oynamadıklarını gördük. Fakat, devrine damgasını basan her kimse gibi, onun ruhundan ilham aldılar. Voltaire'in Vauvenargues'i beğenmesi o bakımdan boş değil; yine onun Jean-Jacques Rousseau'ya benzetilmesi de bir işaret sayılmalı. Şüphe götürmez bir nokta varsa her birinin de, XVII. asır ahlâkçılarının aksine olarak insanı kendi başına bir âlem diye değil, cemiyetin maddî ve manevî tesiri altında kalmış, adsız, yani hüviyeti belirsiz bir cüz'ü diye muhakeme ettikleridir. Bu ise, XVIII. asır ahlâkçılarının, yaşadıkları devre getirilen yeni düşüncülerde şuurlu iştirakleri yoksa dahi, hisseleri bulunduğunu gösterir.

Yalnız edebiyat bakımından mütalâa edersek, Vauvenargues ile Chamfort, XVII. asırda en yüksek ifadesini bulmuş bir tarzın son mümesilleridir, deriz. Fakat onlar, tarzın üstüne yükselerek, vicdan ve şuuru temsil ettiler.

Daha sonraları ahlâkçılık, bazı sönük muharrirler elinde kaldı ve yahut başka tarzlarla kaynaşıp gitti. Bugün hiçbir edebiyatta eski mânada ne ahlâkçı var, ne ahlâkçılık tarzı. İş yine bizlere kaldı: Benzerlerimizi icabında yola getirmek için yeni yeni ata sözleri icad edelim.